

NICI ÎNĂLȚIMEA, NICI ADÂNCUL: DESPRE VĂMILE VĂZDUHULUI¹

David BENTLEY HART²
Traducere **Petre MAICAN**
(Universitatea din Aberdeen)

Un număr mare de cercetători ortodocși din lumea academică (mai ales când se adună să discute șoptit și se simt liberi să vorbească doar între ei) deplâng degenerarea radicală a ortodoxiei din America ultimilor ani - cum, de la urbana, savanta și poate sofisticarea, puțin mandarină, a generației lui Alexander Schmemmann și John Meyendorff s-a ajuns la primitivismul fundamentalist, doctrinar și profund incult promovat în principal de evangelicii convertiți după modelul John Witeford. Dovada pe care o aduc în acest sens este respectabilitatea tot mai crescândă a mitului vămilor văzduhului. La un moment dat, învățătura că fiecare suflet atunci când părăsește această lume este condus de îngeri prin douăzeci de vămi situate deasupra, în atmosferă, iar la fiecare dintre ele sufletul este acuzat de un procuror demonic pentru păcatele comise în timpul vieții, putând trece mai departe către rai numai dacă poate aduce ca „taxă vamală” compensatoare dovada faptelor bune (în lipsa căroră va fi tras în jos către iad), era în cel mai bun caz un crâmpei de folclor bizar care se găsea doar în mediul unor excentrici marginali ca Serafim Rose. În fond, este posibil ca o imagine atât de jenant de puerilă, dacă nu altceva, să evoce timpurile în care universul fizic și ordinea spirituală a lumii erau mai mult sau mai puțin indistincte; când încă mai părea firesc să te gândești că raiul lui Dumnezeu este situat dincolo de sfera stelelor fixe, deasupra cerurilor planetare și a regiunii cosmice sublunare mutabile, și să-ti închipui că trecerea sufletului plecat din viața aceasta în eternitatea lui Dumnezeu implică într-un fel parcurgerea fizică a unui interval spațial între pământ și empireu.

Se poate totuși ca cineva să fie distras de această imagine cosmologică. Poate fi de-a dreptul absurd să confunzi călătoria sufletului către Dumnezeu cu un itinerariu cosmic în adevăratul sens al cuvântului - și cu atât mai mult printr-un univers Ptolemeic - dar fără îndoială toate aceste elemente ar putea, la nevoie, să fie alegorizate fără a aduce vreun prejudiciu esenței unui asemenea scenariu spiritual. Firește, noi nu respingem învățăturile duhovnicești ale creștinilor din Antichitate sau din Evul Mediu pur și simplu din cauza concepțiilor lor ce se limitau la un univers cosmic în care nu exista încă o distincție calitativă absolută între realitatea spirituală și cea fizică. Autorii Noului Testament au trăit într-o lume în care o separație clară între cosmologic și metafizic, cu atât mai puțin între natural și supranatural, nu

¹ Text preluat și tradus cu acordul editorului de la adresa: <https://public.orthodoxy.org/2019/05/08/hart-on-the-toll-houses/> [17.5.2019].

² David Bentley Hart este un teolog ortodox, comentator cultural și autor a numeroase cărți. Traducerea sa a Noului Testament în limba engleză a fost publicată în 2017 la Yale University Press - n. Trad.

prinsese încă contur în mintea nimănu. Pentru aceștia, coborârea lui Hristos în această lume era simultan o mișcare de la transcendență spre imanență, dar și una prin spațiu, de la eonul divin imutabil sau tărâmul ceresc, în jos prin sferele concentrice ale cerurilor planetare și lunare, până la tărâmul nașterii, alterării și descompunerii. În mod reciproc, urcușul nostru spre Dumnezeu, în și prin Hristos, a fost înțeleasă deopotrivă ca o trecere sacramentală, mistică, în slavă de la moarte la o nouă viață, dar și ca o înălțare în și cu Hristos, prin cerurile înconjurătoare spre eternitatea lui Dumnezeu cea de deasupra. Conform acestei viziuni, atât Hristos cât și cei pe care El îi mântuiește traversează prăpastia spirituală și morală a înstrăinării dintre empireul lui Dumnezeu și acest cosmos, dar de asemenea (într-un anumit fel) și chiar intervalul fizic dintre ele. Sau, cel puțin, așa se credea.

Cu toate acestea - și asta este fundamental - creștinii credeau totodată că în urma biruinței lui Hristos asupra puterilor ostile care împărăteau peste toate aceste ceruri intermediare și care guvernau lumea, nu vor mai exista nici un fel de bariere între cerul lui Dumnezeu și lumea veacului ce va să vie. Și în aceasta se află marea problemă. Adevăratul scandal din spatele învățaturii despre vămile văzduhului nu este că se bazează pe cosmologia antică pe care o împărtășește cu - să spunem - Apostolul Pavel, ci faptul că însuși conceptul de astfel de bariere în calea urcușului sufletului către Dumnezeu constituite, nici mai mult nici mai puțin, decât o contradicție a întregii narațiuni a mântuirii pe care a proclamat-o Pavel. În fapt, această noțiune reprezintă o întoarcere la teroarea religioasă omniprezentă în Antichitatea târzie precreștină - de fapt aceeași teroare pe care Pavel o vedea a fi fost risipită de către Hristos odată pentru totdeauna. Pentru Pavel, și nu este nicio exagerare, absența totală a oricărui concept similar acestor vămi ale văzduhului de după moarte constituia însăși esența veștii bune a ceea ce se petrecuse în Hristos. Indiscutabil, este dificil pentru noi să concepem marea anxietate spirituală a Antichității târzii în orice alt fel decât ca o reprezentare metaforică: și anume, că suntem prizonieri în acest „aici jos”, în tărâmul efemerității, al nașterii și al morții, sub sfera lunii în regiunea aerului cu toată volatilitatea lui trecătoare, în dedesubtul sferelor impenetrabile, mișcătoare și veghetoare ale cerurilor de deasupra. Unii dintre noi știu desigur că în primele secole ale Bisericii existau religiile misterelor, sau secte „gnostice”, sau culte orifice, sau ale înțelepciunii lui Hermes (și așa mai departe), care promiteau mântuirea exact în forma unei scăpări de - și din mijlocul - unor agenți celești care ne întemnițau. Totuși, ne este aproape imposibil să ne imaginăm a intra într-o lume în care asemenea credințe ocupau locul central al oricărui sistem religios.

Și cu toate acestea, încă de timpuriu, apologeții creștini ne oferă dovezi abundente ale omniprezenței acestei idei și ne arată cât de adânc era ea înrădăcinată atât în temerile, cât și în speranțele spirituale, ale epocii. *Adversus Haereses* a lui Irineu de Lyon, de pildă, abundă în descrieri stranii ale variantelor mitului gnostic. În mod special ni s-ar putea părea bizare nouă astăzi îndeosebi prezentările din această lucrare a unor secte care credeau că este necesar pentru cei aleși să memoreze anumite cuvinte sau fraze secrete care le vor permite accesul prin sferele arhonților, sau că aceste cuvinte puteau fi comunicate spiritelor morților de îndată ce își începeau urcușul spre rai (a se vedea, spre exemplu, *AH* 121.5). Însă, bizare sau nu,

mărturiile acestea sunt corecte. Le găsim confirmate într-un număr mare de fragmente literare „gnostice” cum ar fi *A Doua Carte a lui Jeu* (52) din Codicele Berlin sau *Apocrifa lui Iacob* din corpusul Nag Hammadi (NHC V.3.32.29-35.25). De asemenea, știm de la Origen că un număr de secte (spre exemplu ofiții) credeau că formulele cvasi-magice de acest fel le permiteau iluminaților *pneumatikos* să se strecoare printre „portarii” tărâmurilor planetare și să treacă de „veșnic înlănțuitele porți ale arhonților” (*Contra Celsum* VI. 30ff; VII.40). Dar, lăsând la o parte aceasta noțiune poate ușor comică a spiritelor eliberate care traversează cerurile asemeni bețivilor din era Prohibiției care șopteau parole la o serie de uși ca să fie primiți în bar, imaginea esențială - că această lume este o închisoare și mântuirea o evadare prin pereții ei împrejmuitori - era aproape universală. Misterele orfice învățau de multă vreme că „daemonul” dionisian din interiorul fiecărui inițiat trebuie să urce înapoi prin sferele celeste prin care a căzut la început în aceasta lume, lepădând succesiv fiecare dintre straturile de „Titaniu” care îl îngreunau și pe care le dobândise în decursul acestei coborâri imemorale. Și această noțiune de decorticare psihică [spirituală] succesivă era o concepție mistică obișnuită în epocă. Spre exemplu, Plotinus, atunci când oferă propria interpretare a religiilor misterelor din antichitate, consideră că dezbrăcarea inițiaților simbolizează înlăturarea ἰμάτια (îmbrăcămintei) care ajungea să învăluie voūς-ul (intelectul) când cobora prin ceruri și intra în aceasta lume (*Enneadele* 1.6.7). Proclus, în cele două cărți ale sale, *Comentariu la Alcibidae* și *Despre existența răului* (cel puțin în fragmentele din textul original redade de Mihail Psellos), vorbește și el despre χιτῶνες (tunicile) învăluitoare pe care le dobândim când venim aici și pe care iarăși trebuie să le îndepărtăm când ne ducem înapoi. În general, în platonismul târziu, spiritul rațional sau intelectul era învelit în șapte „tunici” pe care le îmbrăca succesiv când trecea prin cele șapte sfere planetare, la care se mai puteau adăuga și alte straturi formate din elementele lumii sublunare. Fiecare din aceste straturi - numite și „suflete” - constituiau un fel de vehicul sau suport, un ὄχημα care îi permiteau spiritului să intre în următorul tărâm la fiecare stadiu al coborârii sale până când, în final, era capabil să intre în închisoarea trupului material muritor. Cu fiecare veșmânt primit, spiritul se adâncea în uitarea propriei origini și naturi adevărate. O imagine aproape identică a urcușului sufletului către cer o găsim în *Corpus Hermeticum* (I.23-26). Și mitraismul promitea că cei salvați vor străbate cele șapte ceruri planetare și vor trece de puterile potrivnice care le păzesc. Iar tratatul sethian *Zostrianos* - de interes deosebit aici - descrie aceste șapte sfere ca „locuri de suferință izbăvitoare” (NHC VIII.1), iar pasaje similar se găsesc și în tratatele mandeene *Diwan Abathur* și *Ginza de Stânga*. Pentru cei din urmă, mântuirea se afla în tărâmurile divine ale luminii, deasupra celor șapte „martatâs” care ne închid în această lume; iar ca să ajungem la acele tărâmuri trebuie să trecem printr-o succesiune de „vămi” unde vom fim interogați și încercați. (Și sincer, este plauzibil să presupunem că mitul vâmlor văzduhului a migrat din astfel de surse către extremitățile culturii ortodoxe monahale.)

Nu trebuie să ne amăgim însă că doar sectele marginale, excentrice și „heterodoxe” ale primelor secole gândeau în acești termeni. Majoritatea evreilor, cu mult înainte și cu mult după timpul lui Hristos, ca de altfel și majoritatea creștinilor

din acele timpuri, înțelegeau cosmosul și mântuirea în moduri care - cel puțin morfologic - erau în esență aceleași. Astfel, Noul Testament vorbește de o orânduire cosmică aflată sub domnia dumnezeului acestui eon (2 Corinteni 4:4), sau a arhonului acestui cosmos (Ioan 14:30; Efeseni 2:2), sau a ființelor spirituale închise fără speranța în sferile cerești înțesate de arhonți ostili și puteri și domnii și demoni (Romani 8:3, 39; 1 Corinteni 10:20-21; 15:24; Efeseni 1:21; etc.) legați și blestemați de o lege care a fost în fapt rânduită de puteri inferioare, numai îngerești (Galateni 3:10-11; 19-20). În această închisoare, în acest întuneric care nu cunoaște nimic despre Lumina cea adevărată (Ioan 1:5) – un Mântuitor dumnezeiesc coboară din tărâmul divin de deasupra (Ioan 3:31, 8:23; etc.), aducând cu El un adevăr secret care a fost ascuns dinainte de veci (Romani 16:25-26; Galateni 1:12; Efeseni 3:9; Coloseni 1:26), o Înțelepciune necunoscută nici măcar de „arhonții acestui cosmos” (1 Corinteni 2:7-8) și care are puterea de a elibera duhurile căzute (Ioan 8:31-32). Epistola către Efeseni oferă practic o descriere de manual a acestui tip de mântuire cosmică: Hristos a fost așezat de-a dreapta lui Dumnezeu în lăcașurile cerești, „mai presus decât toată începătoria și stăpânirea și puterea și domnia” cu toate „supuse sub picioarele Lui” (Efeseni 1:20-22), după ce în urcușul Său spre ceruri a luat captive puterile potrivnice (Efeseni 4:8-10). Mai mult decât atât, El ne-a eliberat și de Arhonul puterii văzduhului (2:2) și ne-a așezat alături de El în lăcașurile cerești (2:6); și chiar acum, prin Biserică, El le descoperă planul lui Dumnezeu acestor arhonți și puteri cosmici (Efeseni 3:10) și până la împlinirea tuturor lucrurilor creștinii trebuie să continue să lupte în aceasta viață nu împotriva „trupului și a sângelui, ci împotriva începătoriilor, împotriva stăpâniilor, împotriva stăpânitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății, care sunt în văzduh” (Efeseni 6:12). Limbajul este cât se poate de clar.

Nu trebuie nici să ne îndoim vreo clipă de cât de literal trebuiau înțelese aceste imagini. Desigur, toate aceste expresii ar putea astăzi să pară unora dintre noi că reduc o bună parte din soteriologia Noului Testament fie la o mitologie naivă, fie la o știință greșită, dar asta ar fi o judecată foarte îngustă. În orice epocă, oamenii sunt constrânși să gândească și să vorbească utilizând imaginea realității pe care o cunosc, dar asta nu înseamnă că adevărurile pe care ei încearcă să le enunțe sunt epuizate de acele forme conceptuale. Oricare ar fi situația, este cert că pentru Pavel (ca pentru toți creștinii din acel timp), biruința cosmică a lui Hristos și subjugarea domniilor, stăpânirilor și puterilor cosmice (1 Corinteni 15: 24-28) a deschis, în mod literal, un drum prin sferile planetare, cerurile înconjurătoare, armatele văzduhului și printre puterile cele mai înalte, până la Dumnezeu. Aceasta este o afirmație deopotrivă fizică și spirituală. Și chiar dacă acum majoritatea dintre noi pot să o înțeleagă doar în sens spiritual, ar trebui totuși - chiar și doar de dragul înțelegerii - să acceptăm că acesta nu era cazul și pentru primii creștini. Ar trebui cel puțin să ne îngăduim să recunoaștem unitatea integrală a naturalului și a supranaturalului, a cosmicului și a divinului, care străbate din proclamația plină de bucurie a lui Pavel „că nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici stăpânirile, nici cele de acum, nici cele ce vor fi, nici puterile, nici înălțimea, nici adâncul și nici o altă făptură nu va putea să ne despartă pe noi de dragostea lui Dumnezeu, cea întru Hristos Iisus, Domnul

nostru” (Romani 8:38-39). (Inutil sa mai spun că am putea să adăugam la acest inventar și „vămile văzduhului” sau „demonii aerului”).

Acestea fiind zise, nu cred ca este suficient să privim învățătura despre vămile văzduhului ca un simplu crampei de evlavie populară care a ajuns să fie împletit indisolubil cu unele din firele mai rustice ale tradiției spirituale. Nu este suficient nici să o privim ca o expresie nefirească a credinței, fără justificare dogmatică sau coerență logică (deși cu siguranța este și una și alta). Dacă cineva vrea într-adevăr să fie scrupulos și să eticheteze această învățatură corect trebuie să spună că, tehnic vorbind, acesta este un fragment remarcabil de subversiv provenit fie din sincretismul antichității târzii, fie din gnosticism. Am multe motive pentru care nu mi place să arunc în stânga și în dreapta cuvântul erezie. Dar putem să fim de acord că, pentru cei care sunt atenți la conținutul Evangheliei în expresia ei cea mai originală, mai ales în epistolele Pauline, învățătura vămile văzduhului poate fi privită foarte bine ca însăși întruchiparea ereziei: negarea efectivă a biruinței lui Hristos, a subjugării și desființării tuturor puterilor, domniilor și a agenților spirituali care ne-au separat vreodată de Dumnezeu. Trebuie admis că în trecut niște învățători cu adevărat sfinți și venerabili din istoria Ortodoxiei au susținut acest mit. Dar asta nu are nicio însemnătate. Așa cum Pavel spune de asemenea „chiar dacă noi sau un înger din cer v-ar vesti altă Evanghelie decât aceea pe care v-am vestit-o - să fie anatema!” (Galateni 1:8).